

Københavns Universitet

Svært ved grammatikken - del 1

Kristensen, Line Burholt

Published in:

Logos : Audiologopædisk tidsskrift

Publication date:

2015

Document Version

Peer-review version

Citation for published version (APA):

Kristensen, L. B. (2015). Svært ved grammatikken - del 1. Logos : Audiologopædisk tidsskrift, 75, 11-14.

Dette er et manuskriptudkast til følgende artikel: Kristensen, Line Burholt (under udgivelse) Svært ved Grammatikken – del 1, *Logos*, vol. 75.

Svært ved grammatikken – del 1

Denne artikel er den første af tre artikler om baggrunden for grammatiske vanskeligheder, et emne der behandles af den tværvidevidenskabelige forskergruppe ProGram. Denne første artikel forklarer hvorfor en teori om grammatik er vigtig i den audiologopædiske praksis. Vi vil præsentere traditionelle bud på hvordan man skelner mellem grammatik og leksikon, og vise hvorfor disse er problematiske og svære at anvende i praksis.

Af Line Burholt Kristensen, postdoc ved forskergruppen ProGram, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, www.program.ku.dk

Mange forbinder grammatik med noget problematisk og udfordrende. Noget med at kende forskel på *nogen* eller *nogle* og vide om der skal -t på *pludselig*. Den slags grammatiske spidsfindigheder er svære for de fleste. Men visse personer har mere vidtrækkende og helt basale grammatiske vanskeligheder, fx svært ved at skelne mellem nutid og datid. Sådanne grammatiske afvigelser kender vi fra sprogtilegnelse i første- og andetsprog, fra afasi og fra læse- og skrivevanskeligheder. Når en logopæd skal støtte disse personer i at tale, høre, læse og skrive, er det en udfordring at identificere, beskrive og behandle deres eventuelle grammatiske problemer.

Logopæden behøver en klar definition af grammatik, og denne definition skal være praktisk anvendelig ift. udredning og behandling. Fx skal logopæden ud fra sin definition af grammatik kunne undersøge tale fra en person med afasi og kategorisere det enkelte ord i talestrømmen som enten grammatisk eller leksikalsk. Med afsæt i denne kategorisering kan man afgøre om genoptræningen fx skal fokusere på opbygning af leksikon eller af specifikke grammatiske færdigheder.

Men klare definitioner af grammatik hænger ikke på træerne. Vi kan have en fornemmelse af at grammatik er "noget med endelser", "noget med ordstilling", "noget med lukkede ordklasser" og "noget med konstruktioner", men disse definitioner af grammatik er for vage til test og udredning. Det hjælper ikke nødvendigvis at bede en sprogforsker forklare forskellen på grammatik og leksikon. Fx definerer sprogforskeren Matthews (2007: 165) et grammatisk ord eller morfem som "One which has grammatical meaning". Og *grammatical meaning* definerer han som:

"Any aspect of meaning described as part of the syntax and morphology of a language as distinct from its lexicon. Thus especially the meanings of constructions and inflections, or of words when described similarly." (Matthews, 2007:164).

Grammatik er her uklart defineret som "noget med syntaks og morfologi". Der er stadig langt til en praktisk anvendelig definition.

Hvad er grammatiske vanskeligheder?

Logopæder og sprogforskere beskæftiger sig typisk med deskriptiv grammatik. Vi er ikke normative, dvs. vi vurderer ikke om noget er grammatisk korrekt eller forkert. Vi er deskriptive idet vi beskriver den grammatik der bruges, uanset om grammatikken anses for korrekt eller ej. Grammatik kan ses som en social konvention mellem mennesker (Harder, 2010) – som retningslinjer for hvordan folk i et sprogsamfund (bevidst eller ubevidst) udtrykker sig og strukturerer deres udsagn. I nogle tilfælde afviger en persons grammatik fra nærmiljøets konvention. En vestjyde blandt københavnere vil afvige ved at sige *en*

Dette er et manuskriptudkast til følgende artikel: Kristensen, Line Burholt (under udgivelse) Svært ved Grammatikken – del 1, *Logos*, vol. 75.

hus i stedet for *et hus*. En yngre person blandt ældre vil måske afvige ved at sige *fordi at*. Sådanne afvigelser er udtryk for variation i grammatikken og kræver næppe logopædisk bistand. Logopæden kommer derimod på banen når vi beskriver og behandler afvigende grammatisk færdigheder, fx hos børn med sprogvanskeligheder eller hos personer med afasi. Når vi beskriver en persons grammatisk færdigheder, vil vi typisk beskrive personens evne til at bearbejde, forstå og producere morfologi og syntaks. Fx kan en person med agrammatisme have vanskeligt med at producere eller bearbejde grammatisk affikser som *be-* og *-ede* i *be-svim-ede*, med artikler som *en* og *den* i *en/den ny trøje*, eller med grammatisk hjælpeverber som *have* og *være* i *han har/er gået*. Ligeledes kan børn med *Specific Language Impairment (SLI)* have vanskeligheder ved at bøje verber i datid (Christensen, 2010). Foruden problemer med affikser, hjælpeverber og artikler kan grammatisk afvigelser vise sig som problemer med syntaks og konstruktioner.

Grammatik er ikke noget sprogforskere og tysklærere har fundet på for at ernære sig selv og irritere andre. Grammatik er et virkeligt og væsentligt fænomen: et socialt fænomen der er opstået mellem mennesker, og som letter kommunikation mellem mennesker (Harder, 2010). Grammatikken hjælper med at forankre information og rette opmærksomheden på vigtige elementer. Med forskellen på *en ny trøje* og *den ny trøje* kan vi skelne mellem ny viden og kendt viden. Forskellen på *køber* og *købte* fortæller om noget foregår i nutiden eller i datiden. Forskellen på *Det var Anne der købte trøjen* og *Det var trøjen Anne købte* markerer om modtageren skal rette sin opmærksomhed på *Anne* eller på *trøjen*. I samspillet med leksikon har grammatikken en væsentlig rolle.

Grammatik er svært at måle

Det er vigtigt at kunne udpege og afgrænse en sproglig afvigelse, uanset om afvigelsen relaterer sig til noget leksikalsk eller grammatisk. Grammatikken kommer dog nemt til at stå i skyggen af leksikon når vi skal måle og tælle. Det er væsentligt nemmere at beskrive en persons ordforråd end ens persons grammatisk færdigheder. Fx har vi mange etablerede måder at måle børns ordforråd på. Vi kan få et mål for ordforrådets størrelse ved at tælle antallet af forskellige ord i genfortællingen af en historie eller i gengivelsen af handlingen på et billede. Eller vi kan bruge strukturerede billedbenævnelsesopgaver, billedudpegningstest eller opgaver hvor barnet opremser ord med et bestemt begyndelsesbogstav eller inden for en bestemt semantisk kategori. Det er straks mere krævende at få et mål for personens grammatisk færdigheder. Hvordan opgør man fx antallet af grammatisk elementer i en persons tale? Vi kan ikke nøjes med at bede personen bøje verber (Christensen, 2010), måle forståelsen af syntaktisk komplekse sætninger (Nyvad 2014) eller opgøre antallet af funktionsord i en persons tale som i MAST-testen (Jensen et al. 2004). For selvom disse mål hver for sig giver os nogen information om grammatisk færdigheder og samlet giver os endnu mere, så giver de ikke det fulde billede af en persons grammatisk vanskeligheder. Måske kommer de grammatisk vanskeligheder til udtryk på en anden måde end målt i den specifikke test. Desuden kan der være metodiske problemer ved at elicitere bestemte konstruktioner (fx passiv-konstruktioner) og at optælle antallet af forskelligartede konstruktioner og bruge resultatet som mål for grammatisk færdigheder: Hvem siger at der nødvendigvis skal indgå en passiv-konstruktion i genfortællingen af en historie? Hvem siger at velfungerende sprogbrugere altid veksler mellem forskelligartede konstruktioner når de genfortæller en historie?

Endelig har vi den udfordring at udenlandske grammatiktest ikke blot kan oversættes til dansk, for grammatikken varierer i høj grad mellem sprog og selv inden for sprog. Tyrkisk har eksempelvis mange

Dette er et manuskriptudkast til følgende artikel: Kristensen, Line Burholt (under udgivelse) Svært ved Grammatikken – del 1, *Logos*, vol. 75.

endelser, mens kinesisk stort set ingen har. Selv mellem sprog som engelsk, dansk og svensk er der store forskelligheder mellem de grammatiske systemer og de grammatiske udtryk: Tænk fx på forskelle i verbers bøjningsendelser for dansk og engelsk. Boye & Harder (2012:20) nævner også at det er sprogspecifikt om pronominer skal regnes for grammatiske eller leksikalske. Danske logopæder kan altså ikke stole blindt på oversatte sprogtest.

Selvom det er svært at beskrive en persons grammatiske færdigheder, er det nødvendigt at kunne udrede personer med læsevanskeligheder, agrammatisk afasi, autisme m.m. Vi skal kunne afgøre om de har grammatiske vanskeligheder, indkredse vanskelighederne, udvikle grammatiske test, analysere testresultater og foreslå en klinisk indsats. Derfor behøver vi en teori om hvad grammatik er.

Problemer med at definere kendetegn for grammatiske elementer

Som nævnt vil de fleste kunne enes om at grammatik er "noget med morfologi og syntaks og konstruktioner". Men hvad er dette "noget" præcist? Særligt "noget med morfologi"-delen er vanskelig, for både grammatiske og leksikalske elementer består af morfemer. Så hvad afgør præcist om et ord eller et morfem er grammatisk? Hvorfor anses *har* for leksikalsk i *han har en puddel* (hvor *har* betyder 'ejer'), men for grammatisk når *har* indgår som hjælpeverbum i *han har købt en puddel*? Boye & Harder (2012:3) opremser en række kendetegn som traditionelt forbindes med grammatiske elementer, men som Boye & Harder selv anser for problematiske:

- Grammatiske elementer er bundne
- Grammatiske elementer er typisk fonologisk reducerede
- Grammatiske elementer er semantisk afblegede/reducerede
- Grammatiske elementer tilhører en lukket klasse af udtryk
- Grammatiske elementer er obligatoriske

Kriterierne stemmer fint overens med datidsendelsen *-ede*, et klokkeklart eksempel på et grammatisk element. Morfemet *-ede* er **morfologisk bundet**, for *-ede* kan ikke stå alene uden en verbalstamme. Samtidig er det **obligatorisk**: Man kan ikke uden videre udelade *-ede* i fx *Han mærkede varmen* -> **Han mærk varmen*. Morfemet *-ede* er også kendetegnet ved typisk at være **fonologisk reduceret**. Fx kan ordet *mærkede* udtales med schwa-reduktion af *-ede*, mens den leksikalske verbalstamme *mærk-* typisk ikke reduceres. Desuden tilhører *-ede* en **lukket klasse**: Regelmæssigt bøjede finitte verber på dansk kan enten have endelsen *-ede* eller *-er*. Det kan diskuteres om betydningen af *-ede* er **semantisk afbleget/reduceret**, men betydningen er i hvert fald abstrakt.

If. kriterierne ovenfor er *-ede* grammatisk, men ikke alle elementer lader sig klassificere så entydigt. Tag eksempelvis pronominerne *ingen* og *alle* – de opfylder kun nogle kriterier. På den ene side tilhører *ingen* og *alle* en lukket klasse, for der kommer sjældent nye pronominer til. Ud fra det dette kendetegn er de altså grammatiske. Men det er ikke klart om de har de øvrige fire kendetegn for grammatiske elementer. *Alle* og *ingen* kan forekomme alene – de er ikke morfologisk bundne. Et ord som *alle* er næppe mere fonologisk reduceret end et klart leksikalsk ord som *balle*. Hvad angår betydning, kan man igen diskutere om betydningen af *ingen* og *alle* er semantisk afbleget/reduceret eller temmelig konkret. Og hvad menes der i grunden med obligatorisk udtrykt? Hvis en person har problemer med brugen af personlige pronominer som

Dette er et manuskriptudkast til følgende artikel: Kristensen, Line Burholt (under udgivelse) Svært ved Grammatikken – del 1, *Logos*, vol. 75.

ingen og *alle*, er det nyttigt at vide om personen har grammatiske eller leksikalske vanskeligheder, men de fem ovennævnte kendetegn kan ikke hjælpe os til at afgøre det.

Nogle grammatikere (fx Croft 2003: 224-225) har foreslået at grammatik skal forstås ud fra ideen om prototyper. Et prototypisk grammatisk element (som *-ede*) udviser samtlige grammatiske kendetegn, og et prototypisk leksikalsk element (som *puddelhund*) har andre kendetegn. Men ikke alle elementer er enten prototypisk grammatisk eller prototypisk leksikalske. If. prototype-ideen kan et ord betegnes som grammatisk selvom det ikke udviser samtlige grammatiske kendetegn. Prototypeideen har dog sine svagheder. Hvis grammatiske elementer ikke nødvendigvis skal leve op til alle kendetegnene for at opnå mærkatet "grammatisk", opstår der en gråzone med ord som *ingen* og *alle* og med traditionelt leksikalske elementer der lever op til kriterierne for et grammatisk element. Vi kan tage kendetegnene et for et:

- Leksikalske ord kan også være bundne: verbet *love* må anses for **bundet** op på andre elementer. Det kan altså ikke stå alene uden at nævne det der loves: **Lov!*
- Leksikalske ord kan også være **fonologisk reducerede**: Studerende på *audiologopædi* udtaler måske de første to stavelser som ['aw[?]djo] ['aw[?]jo] eller ['a[?]jo].
- Leksikalske ord kan også være semantisk afblegede: Verbet *flyve* har som kernebetydning 'at bevæge sig gennem luften vha. vinger', men bruges ofte **semantisk afbleget** og mere generelt om at bevæge sig hurtigt uden vinger, fx i *Eleverne fløj ind i lokalet*.
- Leksikalske ord kan også være obligatorisk udtrykte, fx er *æg* er en obligatorisk fortsættelse af *han har ikke salt til et ...*
- Leksikalske ord kan også tilhøre en lukket klasse af udtryk. Der kommer ikke pludselig nye ugedage til, så ugedagene er en **lukket klasse**. Alligevel indgår et ord som *torsdag* ikke i danske grammatikbøger.

De opstillede kendetegn for grammatik virker i nogle tilfælde (fx *-ede*) fornuftige, men efterlader os med mange tvivlstilfælde og gråzoner. Selv ord som *torsdag*, *æg* og *audiologopædi* deler træk med grammatiske elementer, og det er svært at afgøre om *alle* og *ingen* er en del af grammatikken. Kendetegnene kan altså dårligt anvendes til klart at skelne grammatiske elementer fra leksikalske.

Hvorfor en ny teori om grammatik?

Listen over typiske kendetegn for grammatiske elementer er også problematisk fordi kendetegnene ikke hjælper os med at forstå hvad grammatik er, eller med at forstå hvad baggrunden er for individuelle forskelle i grammatiske færdigheder. Vi kan ikke nøjes med en liste med typiske kendetegn – vi behøver en teori om hvad grammatik er. Teorien er ikke kun vigtig, når man skal optælle hvor mange grammatiske elementer der er i en tekst. Den er også vigtig når man skal vurdere om en grammatisk test faktisk tester grammatiske færdigheder, og når man skal lave nye kliniske tiltag. Uden en sammenhængende teori om grammatik kan vi ikke bedømme om en test tester det vi selv forstår ved grammatik. Vi kan ikke bedømme kvaliteten af en grammatisk test eller af en liste over grammatiske ord, hvis vi ikke selv har en klar ide om hvad grammatik er.

En del eksisterende udredningsredskaber skelner mellem funktionsord og indholdsord (fx Saffran et al. 1989) eller forholder sig til ords frekvens. Sådanne værktøjer kan være nyttige til at opdage grammatiske vanskeligheder, for der vil ofte være en korrelation mellem fx evnen til at producere funktionsord og

Dette er et manuskriptudkast til følgende artikel: Kristensen, Line Burholt (under udgivelse) Svært ved Grammatikken – del 1, *Logos*, vol. 75.

grammatiske færdigheder i øvrigt. Men skal vi udrede en persons sprogvanskeligheder og komme med anbefalinger til genoptræning, er det ikke tilstrækkeligt at konstatere at ”personen har problemer med funktionsord” eller ” visse hørfrekvente ord”. Problemer med produktion af funktionsord og hørfrekvente ord kan sagtens være symptomer på fx agrammatisme, men de er ikke roden til de kommunikative vanskeligheder, og de fortæller os ikke hvordan vi kan behandle det bagvedliggende problem. Det vil således ikke være effektivt at træne person med afasi med fx en liste over funktionsord eller ”visse hørfrekvente ord” – vi skal mere præcist forstå hvori den grammatiske lidelse består.

I et kommende nummer af *Logos* følger anden del af artikelserien. Artikel nr. 2 vil præsentere en ny teori om forskellen på grammatik og leksikon (Boye & Harder 2012) som kan bruges til at kategorisere sproglige data, fx agrammatisk tale.

Litteratur

Boye, Kasper & Peter Harder (2012) A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization, *Language* 88 (1), 1-44.

Croft, William A. (2003) *Typology and universals*. 2. udgave. Cambridge: Cambridge University Press.

Christensen, Rikke Vang (2010) *Om fællestræk og variation: En undersøgelse af verbers præteritumbøjning hos danske børn med sprogforstyrrelser*, Ph.d.-afhandling fra Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Harder, Peter (2010) *Meaning in Mind and Society: A Functional Contribution to the Social Turn in Cognitive Linguistics*. Cognitive Linguistics Research, Vol. 41. Berlin: Mouton de Gruyter.

Jensen, Lise Randrup, Niels Reinholt Petersen, Charlotte Aagaard & Annelise Petersen (2004) *MAST Metode til Analyse af Sammenhængende Tale. Brugervejledning*, Frederiksborg Amts Kommunikationscenter.

Matthews, Peter H. (2007) *Oxford concise dictionary of linguistics*. 2. udgave. Oxford: Oxford University Press.

Nyvad, Anne Mette (2014) Neurolingvistiske perspektiver på sammenslyngede sætninger. I Ole Togeby, Sten Vikner og Henrik Jørgensen (red.) *Problemer og perspektiver i dansk syntaks - Med Kristian Mikkelsen som anledning*, Universitets-Jubilæets danske Samfunds skrifter nr. 585, 116-136

Saffran, Eleanor M., Rita Sloan Berndt & Myrna F. Schwartz (1989) The Quantative Analysis of Agrammatic Production: Procedure and Data, *Brain and Language* 37, 440-479